

De Vory

Mark Galeotti

De Vory

De Russische supermaffia

Vertaald door Mario Molegraaf

2018 Prometheus Amsterdam

Oorspronkelijke titel *The Vory*

© 2018 Mark Galeotti

© 2018 Nederlandse vertaling Uitgeverij Prometheus en Mario Molegraaf

Omslagontwerp DPS Design & Prepress Studio naar een ontwerp van Yale
University Press

Foto omslag Alix Lambert

Opmaak binnenwerk ZetSpiegel, Best

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 3902 5

Inhoud

Woord vooraf	7
Inleiding	11
Eerste deel. De fundering	17
1 Het land van Kain	19
2 Khitrovka-soep eten	32
3 De geboorte van de <i>vory</i>	47
4 Dieven en kringen	61
5 Dievenleven	74
Tweede deel. Opkomst	93
6 De onheilige drie-eenheden	95
7 De gangsters van Gorbatsjov	112
8 De ‘wilde jaren negentig’ en de opkomst van de <i>avtoritety</i>	125
Derde deel. Variaties	141
9 Bendes, netwerken en broederschappen	143
10 De Tsjetsjeen. Gangster voor gangsters	170
11 De Georgiër. De geëmigreerde <i>vor</i>	188
12 De gangster-internationalist	205
Vierde deel. Toekomst	231
13 Nieuwe tijden, nieuwe <i>vory</i>	233
14 <i>Mafiya</i> -evoluties	251
15 De criminele oorlogen	270
16 Bandieten-Rusland. De diefstal van een natie?	286
Noten	307
Lijst van veelvoorkomende termen	349
Bibliografie	353
Woord van dank	377
Namenregister	379

Woord vooraf

Ik was in Moskou in 1988, in de laatste jaren van de Sovjet-Unie, toen het systeem naar verlopen vergetelheid afgleed, al wist destijds niemand hoe snel het einde zou komen. Toen ik onderzoek deed voor mijn proefschrift over de invloed van de Sovjet-oorlog in Afghanistan, interviewde ik Russische veteranen van dat meedogenloze conflict. Als het kon, sprak ik kort nadat ze thuis waren gekomen met deze *afgantsy*, en vervolgens een jaar nadat ze burger waren geworden om te zien hoe ze zich hadden aangepast. De meesten kwamen rauw terug, geschokt, boos, ze zaten vol verhalen van verschrikking en geblunder, of anders bits dan wel zwijzaam teruggetrokken. Maar een jaar later hadden de meesten gedaan wat mensen in zulke omstandigheden doen: ze hadden zich aangepast, ze hadden het gered. De nachtmerries waren minder frequent, de herinneringen minder levendig, ze hadden banen en vriendinnen, ze spaarden voor een auto, een vakantie of een flat. Maar je had erbij die niet verder konden of wilden. Sommige van deze jongemannen die indirect schade van de oorlog hadden opgelopen, waren adrenalinejunkies geworden of konden domweg niet tegen de conventies en restricties van het dagelijkse leven.

Vadim werd bijvoorbeeld smeris, en niet zomaar een smeris maar een OMON, een lid van de ‘zwarte baretten’, de gevreesde oproerpolitie die de stormtroepen van de reactie zouden vormen in de laatste pogingen het Sovjetsysteem bij elkaar te houden. Sasha ging bij de brandweer, het dichtst in de buurt bij zijn oorlogsbestaan als soldaat bij de luchtmobiele troepen, lid van de helikoptercavalerie. Hun rol was stand-by te staan tot het alarm ging en zich dan in een van de grote Mi-24 gevechtshelikopters te propen, door de soldaten ‘bochels’ genoemd, een en al geschutkoepels en raketten, om een rebellenkaravaan te onderscheppen dan wel, even vaak, Sovjetsoldaten te redden die in een hinderlaag waren beland. De camaraderie van de brandweerpost, het plotse alarm, de heftige stoot levensbedreigende maar ook zinvolle actie, het gevoel een overmatig iemand te zijn die buiten de grauwe realiteit van het alledaagse Sovjetleven stond –

dat droeg er allemaal aan bij de goede oude tijd in Afghanistan te her-scheppen.

En dan was er Volodya, bekend als 'Chainik' ('Theepot') om redenen die ik nooit heb achterhaald (al is het een term die je soms in de gevangenis tegenkomt voor een bullebak). Taai, heftig, narrig, met een niet te omschrijven lichtgeraakte en gevaarlijke uitstraling: al met al dingen waarvoor je een straatje zou omlopen. Hij was in de oorlog scherpschutter geweest, en ongeveer het enige waardoor hij kon veranderen in een ontspannen, open en zelfs gezellig iemand was als hij enthousiast kon vertellen over zijn Dragunov sluipschuttersgeweer en zijn slachtoffers. De andere afgantsy tole-reerden Volodya maar leken zich nooit bij hem op hun gemak te voelen, ook spraken ze niet over hem. Hij had altijd volop geld, in een tijd dat de meesten moeizaam een zeer marginaal bestaan leidden, vaak woonden ze bij hun ouders of jongleerden ze met diverse baantjes. Maar het werd allemaal duidelijk toen ik later hoorde dat hij was geworden wat in Russische criminele kringen een torpedo heette, een huurmoordenaar. Toen de normen en structuren van het Sovjetleven verkruiden en instortten, kwam uit de ruïnes de georganiseerde misdaad tevoorschijn, niet langer ondergeschikt aan de corrupte bonzen van de Communistische Partij en de zwartemarktmiljonairs. Men trok intussen een nieuwe generatie rekruten aan, onder meer beschadigde en gedesillusioneerde veteranen uit de laatste oorlog van de USSR. Sommigen waren lijfwachten, sommigen smokkelaars, sommigen waren bottenbrekers en sommigen – zoals Volodya en zijn geliefde geweer – waren moordenaars.

Ik ben er nooit achter gekomen wat er met Volodya is gebeurd. We stuurden elkaar niet echt kerstkaarten. Hij is waarschijnlijk een slachtoffer geworden van de bendeoorlogen in de jaren negentig, uitgevochten met autobommen, schieten uit rijdende auto's en messen in de nacht. In dat decennium kwam de traditie op van monumentaal herdenken: gesneuvelde criminelen werden begraven in complete *Godfather*-praal, met zwarte limousines die langzaam over paden reden met witte anjers ernaast en tombes voorzien van enorme stenen met geïdealiseerde voorstellingen van de doden. Deze monumenten, vreselijk kostbaar (de grootse meer dan \$ 250.000, in een tijd dat het gemiddelde loon dicht bij een dollar per dag lag) en ontzettend smakeloos, toonden de doden met de buit van hun criminele levens: de Mercedes, het designkostuum, de zware gouden ketting. Ik vraag me nog steeds af of ik op een dag wanneer ik over een van de begraafplaatsen wandel waaraan de gangsters van Moskou de voorkeur ge-

ven, misschien Vvedenskoye ten zuidoosten van de stad of Vagankovskoye ten westen van de stad, op het graf van Volodya zal stuiten. Ongetwijfeld zal dat geweer erop voorkomen.

Maar dankzij Volodya en mensen zoals hij werd ik een van de eerste westerse wetenschappers die alarm sloeg over de opkomst en gevolgen van de Russische georganiseerde misdaad, waarvan het bestaan, afgezien van een paar loffelijke uitzonderingen (doorgaans van geëmigreerde wetenschappers¹), voordien was genegeerd. Alleen zijn mensen geneigd tot overcompensatie, dus was het misschien onvermijdelijk dat in de jaren negentig onwetendheid over Russische georganiseerde misdaad omsloeg in paniek. De vreugde in het Westen over het winnen van de Koude Oorlog veranderde al snel in ontsteltenis: Sovjettanks hadden nooit een serieuze bedreiging voor Europa gevormd, maar de post-Sovjetgangsters leken een veel reëler en echter gevaar. Voor we het wisten, voorspelden hoofdcommissarissen in Engeland dat Russische maffialeden tegen 2000 in lommerrijke buitenwijken in Surrey op elkaar zouden schieten, en wetenschappers hadden het over een wereldwijde ‘Pax Maffiosa’ omdat de georganiseerde misdaad de wereld onderling verdeelde. Natuurlijk kwam het niet zover, en ook verkochten de Russische bendes geen nucleaire bommen aan terroristen, kochten ze geen landen in de derde wereld op, namen ze het Kremlin niet over, of realiseerden ze een van de andere bizarre ambities die aan hen werden toegedicht.

Maar de jaren negentig waren de glorie dagen van de Russische gangsters en sindsdien heeft, onder Poetin, het gangsterdom op straat plaatsgemaakt voor kleptocratie in de staat. De maffiaoorlogen hielden op, de economie kwam tot rust en ondanks het huidige sanctieregime in de post-Krim Koude Oorlog, is Moskou vandaag de dag evenzeer met Starbucks-café's en andere dergelijke iconen van globalisering versierd als welke Europese hoofdstad ook. Russische studenten blijven naar buitenlandse universiteiten stromen, Russische bedrijven gaan in Londen naar de beurs, en de rijke Russen die geen last hebben van sancties verkeren graag met hun wereldwijde tegehangers op het World Economic Forum in Davos, op de Biënnale in Venetië en op de skihellingen in Aspen.

In de jaren sinds ik Volodya heb leren kennen, heb ik thuis en in het buitenland de Russische onderwereld kunnen bestuderen als wetenschapper, als regeringsadviseur (waaronder een klusje voor het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken), als businessconsultant en soms als bron voor de politie. Ik heb deze onderwereld zien opkomen en misschien niet zien on-

dergaan, maar in elk geval zien veranderen, steeds verder getemd door een politieke elite die op haar eigen manier veel meedogenlozer is dan de oude criminele bazen. Toch blijf ik dat beeld voor me zien van die ene beroepsmoordenaar met oorlogslittekens, slachtoffer en dader tegelijk in de nieuwe golf van Russisch gangsterdom, een metafoor voor een samenleving die op het punt stond in een maalstroom te worden gestort van corruptie, geweld en criminaliteit waarop vrijwel geen grenzen stonden.

Inleiding

De wolf verliest misschien zijn vacht, maar nooit zijn aard.

Russisch spreekwoord

In 1974 spoelde een naakt lichaam aan op de kust bij Strelna, ten zuidwesten van Leningrad (zoals St. Petersburg toen heette). Het was geen aangenaam gezicht: het had een week of wat in de Golf van Finland gedreven. Dit lichaam mocht dan niet hebben gekampt met problemen van het land, de verwoestingen door bacteriën en insecten, maar de zeebewoners hadden vrolijk in het lijk gehapt, met name de ogen, de lippen en ledematen. Een reeks diepe steekwonden in de buik van de man vormde een vrij goede aanwijzing voor de doodsoorzaak. Maar omdat vingerafdrukken en kleding ontbraken, en zijn gezicht was opgezwollen, tegen de rotsen geslagen en deels was aangevreten, ontbraken de gebruikelijke aanwijzingen om hem te identificeren. Gegevens over het gebit controleren was een mogelijkheid, maar dit was voor het computertijdperk werkelijk was aangebroken, en hoe dan ook waren zijn tanden vooral goedkope vervangers van metaal, blijkbaar na een wild leven. Er was geen melding van een vermist persoon over hem beschikbaar. Hij kwam niet eens uit de omgeving van Leningrad.

Desondanks werd hij binnen slechts twee dagen geïdentificeerd. De reden: zijn lichaam was uitbundig versierd met tatoeages.

De tattoos waren het kenmerk van een *vor*, het Russische woord voor 'dief', maar een algemene term voor een lid van de Sovjetonderwereld, de zogenoemde 'dievenwereld' ofwel *vorovskoi mir*, en het bestaan in het stelsel van goelagwerkkampen. De meeste tatoeages waren nog herkenbaar en er werd een expert bij gehaald om ze te 'lezen': in dit geval een voormalige cipier die bij de recherche was gegaan. Binnen een uur waren ze ontcijferd. Het springende hert op zijn borst? Dat symboliseerde een straf in een van de werkkampen in het noorden. Die stonden bekend om het harde regime en ze overleven was dus iets om trots op te zijn in de machowereld van de

beroeps crimineel. Het in kettingen gewikkelde mes op zijn rechteronderarm? De man had een geweldsdaad gepleegd toen hij achter de tralies zat, maar geen moord. Kruizen op drie van zijn knokkels? Drie keer gevangenisstraf. Misschien het meest veelzeggend was het kapotte anker op zijn bovenarm, waaraan duidelijk later een ring van prikkeldraad was toegevoegd: een veteraan van de marine die tot een gevangenisstraf was veroordeeld terwijl hij in dienst was. Aan de hand van deze bijzonderheden kostte het relatief weinig tijd om de dode man te identificeren als ene 'Matvei Lodochnik' of 'Matvei de Zeeman', een voormalige onderofficier van de marine die zo'n twintig jaar eerder een dienstplichtige bijna had doodgeslagen toen zijn handeltje in spullen van de kwartiermeester aan het licht was gekomen. Hij kreeg oneervol ontslag en zat vier jaar in een werkkolonie, dreef af naar de onderwereld en werd nog twee keer veroordeeld, onder meer tot een straf in een noordelijk kamp met zwaar regime. Uiteindelijk werd hij een vaste verschijning in de onderwereld van Vologda, zo'n 550 kilometer ten oosten van Strelna.

De politie kwam er nooit helemaal achter waarom Matvei in Leningrad zat en waarom hij overleed. Eerlijk gezegd interesseerde het hen niet echt. Maar de snelheid waarmee hij kon worden geïdentificeerd, zegt niet alleen iets over de bijzondere visuele taal van de Sovjetonderwereld maar ook over de universaliteit ervan. Zijn tattoo's waren zijn verbintenis met het criminele bestaan én tevens zijn cv.¹

Natuurlijk hebben alle criminele subculturen hun taalvormen, gesproken en visueel.² Bij de Japanse yakuza pronken ze met ingewikkelde tattoo's van draken, helden en chrysanthen. Amerikaanse straatbandieten hebben hun bendekeuren. Elk crimineel specialisme heeft zijn technische termen, elk crimineel milieu zijn taaltje. Die dienen allerlei doeleinden, vanaf het onderscheiden van insiders en outsiders tot en met het tonen van toewijding aan de groep. Maar de Russen onderscheiden zich sterk door schaal en homogeniteit van hun talen, zowel gesproken als visueel – een duidelijke aanwijzing voor de coherentie en complexiteit van hun onderwereldcultuur, maar zeker ook voor hun vastbeslotenheid de hoofdstroom van de maatschappij daadwerkelijk te verwerpen en zelfs te tarten. Door de details te decoderen van de talen van de *vory* komen we veel te weten over hun prioriteiten, preoccupaties en passies.

De *vory*-subcultuur gaat terug op de eerdere, tsaristische jaren, maar kreeg een heel ander aanzien in de goelags van Stalin vanaf de jaren dertig tot en met de jaren vijftig. In de eerste plaats kozen de criminelen voor een

compromisloze en agressieve verwerping van de legitieme wereld, je zichtbaar tatoeëren was een dramatisch gebaar van verzet. Ze hadden hun eigen taal, hun eigen gewoontes, hun eigen figuur met gezag. Dit was de zogeheten *vor v zakone*, de ‘dief binnen de code’ of letterlijk ‘dief in de wet’ – waarbij ‘wet’ naar hun eigen wet verwees, niet naar die van de rest van de samenleving.

In de loop van de tijd veranderde de code van de vory, omdat een nieuwe generatie werd verleid door de mogelijkheden op hun eigen voorwaarden samen te werken met een cynische en wrede staat. De vory verloren hun toonaangevende positie, ze schikten zich naar de baronnen van de zwarte markt en de corrupte bonzen van de Communistische Partij, maar ze verdwenen niet in de grijze jaren zestig en zeventig, en toen het Sovjetsysteem naar de onvermijdelijke ineenstorting begon te kronkelen, doken ze weer op. Ze vonden zichzelf nog eens opnieuw uit, aangepast aan de behoeften van het moment. In post-Sovjet Rusland vermengden ze zich met de nieuwe elite. De tattoos verdwenen, of werden verborgen onder de knisperende witte overhemden van een roofzuchtig nieuw slag gangster-zakenman, de *avtoritet* (‘autoriteit’). In de jaren negentig was alles te krijgen, en de nieuwe vory grepen er met beide handen naar. Staatsbezittingen werden voor een fractie van de waarde geprivatiseerd, bedrijven gedwongen te betalen voor protectie die ze misschien niet nodig zouden hebben, en toen het IJzeren Gordijn viel, bestormden de Russische gangsters de rest van de wereld. De vory hoorden bij een levensstijl die op eigen wijze een weerspiegeling vormde van de veranderingen die Rusland in de twintigste eeuw doormaakte.

Intussen begon de georganiseerde misdaad – elders door mij omschreven als ‘een doorgaande onderneming, los van traditionele en legale sociale structuren, waarin een aantal personen samenwerkt onder hun eigen hiërarchie om, via illegale activiteiten, macht en winst te verwerven voor hun persoonlijke voordeel’³ – echt succesvol te worden in een Rusland dat zelf beter georganiseerd raakte. Sinds het herstel van centraal gezag onder president Vladimir Poetin vanaf 2000 hebben de nieuwe vory zich nogmaals aangepast, door minder op te vallen en zo nodig zelfs voor de staat te werken. Intussen is de Russische georganiseerde misdaad een internationaal schrikbeeld geworden, een wereldwijd merk én een betwist concept. Sommigen zien er een informele arm in van het Kremlin en doen Rusland achteloos af als een ‘maffiastaat’. Voor anderen zijn de afstammelingen van de vory slechts een onrijpe verzameling lastige maar onopmerkelijke

gangsters. Maar als je kijkt naar hoe ze in westerse media worden voorgesteld, kom je in de verleiding hen als een wereldwijde bedreiging op elk gebied te zien, de wreedste schurken die er zijn, de handigste hackers, de vaardigste moordenaars. Ironisch genoeg kloppen al deze percepties tot op zekere hoogte, ook al zijn ze vaak misleidend of beroept men er zich om verkeerde redenen op.

De vraag blijft: waarom zou, in een tijd dat misdaad steeds meer een kwestie is van netwerken, internationaal en kosmopolitisch, één etnisch-cultureel groepje van de wereldwijde onderwereld speciale aandacht verdienen?

De Russische georganiseerde misdaad is een enorm probleem. In eigen land ondermijnt die pogingen de Russische economie te controleren en te diversifiëren, en vormt een rem op pogingen Rusland een beter bestuur te geven. De misdaad is doorgedrongen in de financiële en politieke structuren van het land en bezoedelt in het buitenland ook het 'nationale merk' (de Russische gangster en corrupte zakenman zijn alomtegenwoordige stereotypes). Het is ook een wereldwijd probleem. Russische of Euraziatische misdaad – hoe je die ook mag omschrijven – opereert actief, agressief en ondernemingsgewijs op heel de aarde als een van de meest dynamische krachten binnen de nieuwe transnationale onderwereld. Men bewapent opstandelingen en gangsters, smokkelt drugs en mensen, en biedt elke criminele dienst vanaf geld witwassen tot en met computers hacken. Desondanks is het evenzeer een symptoom als een oorzaak van het falen van de Russische overheid en politieke elite om een rechtsstaat te vestigen en gezag te verlenen, terwijl men in grote delen van de rest van de wereld bereid blijft, vaak met veel plezier, het geld van de gangsters wit te wassen en dure penthouses aan hen te verkopen.

Dit boek gaat over de Russische georganiseerde misdaad, of misschien preciezer gezegd over georganiseerde misdadigers, en met name de bijzondere en harde criminele cultuur van de vory. Deze criminele subcultuur heeft regelmatig metamorfosen ondergaan, wanneer tijden en mogelijkheden veranderden. De getatoeëerde bruten, die door hun ervaringen in de werkkampen niet bang waren voor moderne gevangnissen, hebben zich zo aangepast dat ze nauwelijks nog bestaan. Moderne Russische criminelen vermijden vaak zelfs de term vor, en negeren de meeste structuren en beperkingen die daar vroeger bij hoorden. Ze zonderen zich niet meer af van de hoofdstroom, ze mijden de tattoos waardoor ze openlijk kenbaar waren als leden van de vorovskoi mir (daarom zou Matvei van-

daag de dag moeilijker zijn thuis te brengen). Maar veronderstellen dat dit inhoudt dat de vory volkomen zijn verdwenen, of dat de Russische georganiseerde misdaad zich niet meer onderscheidt, zou een grote fout zijn. De nieuwe godfathers mogen zich dan avtoritety noemen, zakelijke belangen hebben die zich uitstrekken van het in wezen legitieme tot en met het compleet criminele, zich in de politiek begeven en zich op gala's voor goede doelen vertonen, ze blijven toch de erfgenamen van het elan, de vastbeslotenheid en meedogenloosheid van de vory, mannen over wie zelfs een maffiabaas uit New York zei: 'Wij Italianen zullen je vermoorden. Maar de Russen zijn waanzinnig – ze zullen je hele gezin vermoorden.'⁴

Het boek heeft drie grote thema's. In de eerste plaats dat de Russische gangsters uniek zijn, of in ieder geval waren. Ze konden opkomen door tijden van snelle politieke, sociale en economische veranderingen – vanaf de val van de tsaren, via Stalins wervelwind van modernisering, tot en met de ineenstorting van de USSR – met de bijbehorende specifieke problemen en kansen. In zekere zin is een gangster op heel de aarde een gangster, en je kunt stellen dat de Russen onderdeel worden van een steeds meer homogene geglobaliseerde onderwereld, maar de cultuur, structuren en activiteiten van de Russische criminelen waren lange tijd uitzonderlijk, zeker ook wat betreft hun relatie met de hoofdstroom van de maatschappij.

Het tweede centrale thema is dat de gangsters de Russische samenleving een donkere spiegel voorhouden. Ook al probeerden ze zich vaak buiten de hoofdstroom te posteren, ze waren en blijven er de schaduw van, bepaald door hoe die ervoor staat. Als je de evolutie bestudeert van de Russische onderwereld, leer je ook iets over de Russische geschiedenis en cultuur, wat vandaag de dag extra zinvol is, nu de grenzen tussen misdaad, bedrijfsleven en politiek belangrijk, maar al te vaak ook vaag zijn.

Ten slotte zijn Russische gangsters niet alleen gevormd door een veranderend Rusland, ze hebben dat ook gevormd. De waarde van dit boek zit, hoop ik, voor een deel in het ontkrachten van de mythes over criminele overheersing van het moderne Rusland, terwijl tegelijk wordt gekeken naar hoe de Russische 'bovenwereld' is beïnvloed door de onderwereld. Getaoëerde voormalige gedetineerden worden vervangen door een nieuw slag criminele zakenlieden die zich op heel de wereld richten: betekent dit dat de gangsters zijn getemd of dat de Russische economie en samenleving zijn gecriminaliseerd? Is er sprake van een 'maffiastaat' – en wat betekent dat eigenlijk?

Hebben de gangsters het in Rusland voor het zeggen? Nee, natuurlijk

niet, en ik heb vele vastbesloten, toegewijde Russische politiemensen en rechters gesproken die zich voor de strijd tegen hen inzetten. Maar bedrijven en politici bedienen zich van allerlei methodes die meer te maken hebben met de vorovskoi mir dan met wettige praktijken, de staat huurt hackers in en bewapent gangsters om zijn oorlogen uit te vechten, en je kunt op straat vor-liedjes en vor-taal horen. Zelfs president Poetin bedient er zich af en toe van om te laten merken dat hij niet wereldvreemd is. Misschien luidt de echte vraag, waarmee dit boek besluit, niet zozeer in hoeverre de staat erin is geslaagd de gangsters te beteugelen, maar in hoeverre de normen en praktijken van de vory het moderne Rusland hebben gevormd.

Eerste deel

De fundering

1

Het land van Kain

Zelfs een bisschop steelt als hij honger heeft.

Russisch spreekwoord

Vanka Kain, gangster, kidnapper, inbreker en soms informant, was in de jaren dertig en veertig van de achttiende eeuw de schrik van Moskou. Toen in 1741 prinses Elizabeth via een staatsgreep aan de macht kwam, bood ze misdadigers die bereid waren hun collega's aan te geven amnestie aan. Kain greep de gelegenheid om de smet van bijna tien jaar vergrijpen af te spoelen gretig aan. Officieel werd hij informant van de regering en dievenvanger, maar in werkelijkheid ging Kain door met zijn misdaden, en kocht hij zijn bazen om op het *Sysknoi prikaz*, het Bureau van Onderzoekers. Maar zulke relaties krijgen hun eigen verwoestende dynamiek. Hij begon met ze simpelweg een deel van zijn buit te geven, gewoonlijk geïmporteerde luxeartikelen als Italiaanse shawls en rijnwijn. Op den duur werden zijn bazen inhaliger en veeleisender, en Kain moest steeds gewaagdere en gevaarlijker misdaden plegen om hen tevreden te stellen. Uiteindelijk kwam dit aan het licht, Kain werd berecht en veroordeeld tot levenslange dwangarbeid.

Kain werd een romantische held in de Russische folklore. Natuurlijk duikt de crimineel als held in heel de wereld op in de volkscultuur, vanaf Robin Hood tot Ned Kelly. Maar anders dan Robin Hood strijdt de Russische dief niet tegen een uitbuitende usurpator. Hij wordt niet verkeerd begrepen, is geen slachtoffer van een armoedige jeugd, niet een goede man op de verkeerde plek. Hij is alleen een 'eerlijke dief' in een wereld waar het enige onderscheid is dat tussen dieven die eerlijk zijn over wat ze zijn en dieven die hun egoïstische misdadigheid verbergen achter bojarenmantels, bureaucratenuniformen, rechtertoga's en zakenmankostuums, de kleding die het best bij de tijd past.

Kains verhaal zou dat van een twintigste-eeuwse of zelfs hedendaagse vor kunnen zijn: de gangster over wie de overheid denkt dat ze hem kun-

nen controleren, maar die hen uiteindelijk omkoopt. Vervang paarden door BMW's, en bontjassen door trainingspakken, en Kains verhaal had zich zonder zweem van anachronisme in post-Sovjet Rusland kunnen afspelen.

Criminele verhalen

Ik ben geen wetenschapper, maar ik kan je wel vertellen: Russen zijn altijd de beste, de dapperste misdadigers geweest.

'Graf' ('Graaf'), middenkadermisdadiger, 1993¹

Hoewel de vory over een stevige historische stamboom beschikken, hebben zij daarvoor ironisch genoeg nooit veel belangstelling gehad. Sommige misdadigers genieten van hun geschiedenis, ook al pleegt die te worden gemythologiseerd, geromantiseerd of simpelweg uit de duim gezogen. De Chinese triaden situeren zichzelf als de afstammelingen van een eeuwenlange traditie van geheime genootschappen die het opnemen tegen onrechtvaardige tirannen.² Volgens de yakuza liggen hun wortels niet bij de bandietachtige *kabuki mono* ('gekken') die het zeventiende-eeuwse Japan terroriseerden of de ingehuurde schurken van gok- en drugsbazen, maar bij de ridderlijke samoerai-strijdersklasse en de op het algemeen belang gerichte *machi yakko* ('dienaren van de stad'), milities die werden gevormd om de kabuki mono te bestrijden.³ De moderne Russische georganiseerde misdaad lijkt juist te genieten van het ontbreken van geschiedenis, er is zelfs geen folkloristische belangstelling voor het verleden. Door niet de cultuur (maar wel de huidige leden⁴) te herdenken, plaatst de misdaad zich stevig in het heden en keert de eigen geschiedenis de rug toe. Zelfs de traditionele criminele cultuur van de vorovskoi mir, rijk aan in de strafkampen van de Goelag ontstane en overgeleverde bloederige en brute folklore en gewoontes, wordt opzijgeschoven: een nieuwe generatie criminele leiders, de zogeheten avtoritety ('autoriteiten'), minacht de tattoos en praktijken die de oude generatie kenmerkten.⁵

Toch kwam de moderne Russische onderwereld van strak in het pak zittende criminele ondernemers en hun zwaarbewapende lijfwachten en bottenbrekers pas echt op nadat hun land na 1991 met veel tumult overging op de markteconomie en het Sovjetsysteem was ingestort. Ze zijn wel degelijk erfgenamen van een geschiedenis die in al haar wendingen de bredere verwickelingen weerspiegelt die Rusland vormden, vanaf eeuwen plat-

telandsbekrompenheid tot de enorme, door de staat geleide, plotse industrialisatie in de late negentiende eeuw en de goelag-gedreven modernisering tijdens Stalins bewind. Maar misschien het opvallendste is de mate waarin de geschiedenis van Rusland, weliswaar vol wrede bandieten en met bloed besmeurde moordenaars, ongewoon zwaar wordt gedomineerd door fraudeurs, verduisteraars en gangsters die begrepen hoe ze het systeem in hun eigen voordeel konden gebruiken, wanneer ze het moesten uitdagen en wanneer ze onzichtbaar moesten blijven.

Een van de lessen van de historische evolutie van de Russische georganiseerde misdaad is dat die voortkwam uit een maatschappij waarin de staat vaak onbeholpen, rafelig, zeer corrupt was – maar ook door en door meedogenloos, niet in toom gehouden door subtiele wetten en procedures, en bereid ter bescherming van de eigen belangen vaak buitensporig veel geweld te gebruiken wanneer men zich voelde uitgedaagd. In de jaren negentig kan het een poos hebben geleken dat de criminelen de baas waren. Maar onder Vladimir Poetin kwam de staat weer helemaal terug, en dit heeft invloed gehad op de misdaad en op hoe misdaad wordt gezien. Maar ook vóór de anarchie van het post-Sovjet overgangstijdperk stond een mengeling van dwang, corruptie en meegaandheid centraal in de Russische criminaliteit.

Leent Rusland zich voor politie?

Vertel een smeris nooit de waarheid.

Russisch gezegde

Je kunt zeggen dat de Russische georganiseerde misdaad zich op twee manieren had kunnen ontwikkelen, met twee potentiële voorgangers, de ene op het platteland en de andere in de stad. In de negentiende eeuw leek het banditisme van het platteland het meeste potentieel te hebben. Dit was nu eenmaal een land dat zich nauwelijks leende voor politie. Tegen het eind van de negentiende eeuw omvatte het tsaristische Rusland ongeveer een zesde van de landmassa op aarde. De bevolking van 171 miljoen mensen (1913)⁶, voor een overweldigend groot deel boeren, was over dit enorme land verspreid, vaak in kleine, geïsoleerde dorpen en gemeenschappen. Het kon wéken duren eer bevelen of instructies vanuit de hoofdstad, St. Petersburg, Vladivostok aan de Stille Oceaan bereikten, ook als steeds van paard werd gewisseld. Spoorwegen, telegrafie en telefonie hielpen wel, maar

de omvang van dit land is in allerlei opzichten een obstakel geweest voor effectief bestuur.

Bovendien was het rijk een lapjesdeken van verschillende klimaten en vooral door veroveringen opgenomen culturen. Lenin had het over de 'gevangenis van naties',⁷ maar de Sovjetstaat aanvaardde deze imperiale erfenis graag, en zelfs de kleinere Russische Federatie van vandaag de dag is een multi-etnisch conglomeraat van meer dan honderd nationale minderheden. In het zuiden had je de onhandelbare en bergachtige Kaukasus, veroverd in de negentiende eeuw maar nooit werkelijk onderworpen. In het oosten had je de islamitische provincies van Centraal-Azië. In het westen de meer ontwikkelde culturen van het bezette Congres-Polen en de bezette Baltische staten. En de Slavische hartlanden omvatten de rijke landbouwgronden met zwarte aarde in de Oekraïne, de uitgestrekte en overvolle metropolen Moskou en St. Petersburg, en de ijzige Siberische taiga. Alles bij elkaar omvatte de natie zo'n tweehonderd nationaliteiten, waarbij Slaven twee derde van de bevolking vormden.⁸

Bij wetshandhaving had men te maken met een breed scala aan regionale juridische culturen, vaak omhelsd door mensen voor wie de tsaristische orde een brute buitenlandse bezetter was, en met het praktische probleem om criminelen op te pakken die naar gebieden met een andere jurisdictie konden reizen. Dit had binnen de perken kunnen blijven als er adequate middelen voor dit doel waren ingezet, maar in deze staat wilde men politie op een koopje. Historisch gezien was de Russische staat nu eenmaal relatief arm, de belastinginning verliep niet efficiënt en de economie waarop men leunde was vaak marginaal. De uitgaven aan politie en justitie kwamen gewoonlijk op een verre tweede plaats, na het leger. Tegen 1900 bedroeg het aandeel van de staatsbegroting dat aan de politie werd besteed ongeveer 6 procent – ruimschoots minder dan de Europese normen, mogelijk de helft van wat per hoofd van de bevolking in Oostenrijk en Frankrijk (en een kwart van Pruisen) werd uitgegeven.⁹ De Russische politie had heel wat meer te doen, met verhoudingsgewijs veel minder.

De tsaren die elkaar opvolgden probeerden de orde in hun land te handhaven, maar faalden. Vanaf de *Razboinaya izba* ofwel het Bureau Banditisme, opgericht door Ivan de Verschrikkelijke (regeerde van 1533 tot 1584)¹⁰, tot en met de korpsen voor platteland en stad die Nicolaas I (regeerde van 1825 tot 1855) instelde, ze bleken geen van alle opgewassen tegen de taak. De greep van de staat op het platteland was altijd minimaal, beperkte zich vooral tot het onderdrukken van opstanden, en was afhankelijk van de steun

(en ingehuurde wachters) van de plaatselijke adel. De politie – in de stad en op het platteland – was doorgaans een volkomen reactieve kracht, men leed aan gebrek aan mensen en middelen, een slechte opleiding en moraal, veel verloop, endemische corruptie (allemaal deels symptomen van een loon dat slechter was dan dat van een ongeschoolde arbeider¹¹) en minimale steun bij de bevolking. Bovendien waren ze belast met een heel scala aan extra plichten, wat hen afhield van politiewerk, vanaf toezien op kerkbezoek tot en met het organiseren van werving voor het leger. De standaard-samenvattingen van politieplichten, gepubliceerd in de jaren vijftig van de negentiende eeuw, konden wel vierhonderd pagina's per editie omvatten!¹²

Daarnaast was de politie even corrupt als alle andere staatsinstellingen, een soort traditie in Rusland. Het apocriefe verhaal wil dat toen de vernieuwer en staatsvormer Peter de Grote voorstelde alle mannen op te hangen die verduisterden van de overheid zijn procureur-generaal ongezoeten antwoordde dat hij dan geen ambtenaren zou overhouden, want 'we stelen allemaal, het enige verschil is dat sommigen van ons grotere bedragen en meer openlijk stelen dan anderen'.¹³ Dit was niets te veel gezegd: zelfs nog in de negentiende eeuw werd van Russische ambtenaren, al was het officieel verboden, vaak impliciet verwacht dat ze deden aan wat in middeleeuwse termen *kormleniye* ('zich voeden') heette. Met andere woorden, het werd niet van hen verwacht dat ze van hun ontoereikende salaris leefden, dat moesten ze aanvullen met handeltjes en terughoudend steekpenningen aannemen.¹⁴ Volgens de legende zou tsaar Nicolaas I tegen zijn zoon hebben gezegd: 'Ik geloof dat jij en ik de enige mensen in Rusland zijn die niet stelen.'¹⁵ Het eerste regeringsonderzoek naar corruptie werd pas in 1856 uitgevoerd en men stelde erin dat alles beneden de 500 roebel in het geheel niet als smeergeld moest worden gezien, maar louter als een beleefde uitdrukking van dankbaarheid.¹⁶ Ter vergelijking: een politie-commissaris op het platteland verdiende destijds 422 roebel per jaar.¹⁷ Het werd vooral een probleem wanneer mensen de grenzen van 'acceptabele corruptie' overschreden. Generaal-majoor Reinbot, de *gradonachalnik* (hoofd van politie) in Moskou tussen 1905 en 1908, werd berucht door zijn positie te gebruiken om heel hoge bedragen af te persen, waarmee hij een gevaarlijk voorbeeld schiep voor zijn ondergeschikten.¹⁸ Twee handelaren die getuigden bij een onderzoek naar Reinbots corruptie verklaarden dat

de politie eerder wel steekpenningen aannam, maar dit op een relatief fatsoenlijke manier gebeurde [...] Wanneer de feestdagen aanbraken,

pleegden mensen hun te brengen wat ze zich konden veroorloven, wat ze konden missen – meestal aanvaardden de politiemensen het en spraken hun dankbaarheid uit. Maar deze afpersing begon sinds de revolutie [van 1905]. Aanvankelijk waren ze voorzichtig met corruptie, maar toen ze erachter kwamen dat de nieuwe Generaal, Reinbot dus, zelf steekpenningen aanvaardde, namen ze niet langer genoegen met steekpenningen maar begonnen de mensen daadwerkelijk te beroven.¹⁹

Reinbot zelf werd ontslagen terwijl een openbaar onderzoek liep, maar de meeste corrupte politiebeamten zorgden ervoor veel minder in het oog te lopen. Bovendien werkte het lot van Reinbot niet echt afschrikwekkend: toen hij uiteindelijk in 1911 voor een speciale rechtbank verscheen moest hij, afgezien van het verlies van zijn bijzondere rechten en titels, een boete betalen van 27.000 roebel en kreeg hij één jaar cel. De boete stelde weinig voor – Reinbot werd ervan beticht alleen al aan één transactie 200.000 roebel te hebben overgehouden – en tsaar Nicolaas II ging zich ermee bemoeien en zorgde dat hij nooit in de cel belandde.

Corruptie op kleine schaal was endemisch bij de politie in haar geheel, vanaf tegen vergoeding de andere kant op kijken tot en met regelrechte afpersing. Zelfs in beginsel eerlijke politiemensen hadden er geen echt probleem mee zich bij het vervullen van hun plichten niet aan de wet te houden, door bekentenissen te fabriceren of de ‘wet van de vuist’ (*kulachnoye pravo*) te hanteren om tuig met een pak slaag snel een lesje te leren. Hun leus was ‘hoe strenger, hoe groter het gezag van de politie’,²⁰ maar gezag wilde niet zeggen respect of steun. Het is niet onlogisch (zij het niet te verdedigen) dat de politie, die vervreemd was van de massa en zich nauwelijks gesteund voelde door een staat die weinig betaalde en veel verwachtte, het werk afraffelde en de eigen zakken vulde.

Boerenrecht

Hij is onze misdadiger, en het is aan ons hem te straffen.

Boerengezegde²¹

De Russische cultuur is kenmerkend rijk aan vormen van verzet van boeren tegen hun meesters – de staat, plaatselijke landheren, edelen en ambtenaren van wie ze last hadden. Aan het ene eind van het spectrum kwamen de sporadische uitbarstingen van plattelandsgeweld bekend als *bunt*,

door Poesjkin omschreven als ‘Russische rebellie, idioot en genadeloos’.²² Rusland heeft op diverse momenten wijdverspreide rebellie gekend, zoals de Poegatsjov-opstand van 1773-1774 of de revolutie van 1905, maar gebruikelijker waren plaatselijke gevallen van geweld, zoals plunderingen door bandieten of bezoeken van de ‘rode haan’ (Bargoens voor brandstichting, een misdaad die boeren begingen als ‘een effectief wapen van sociale controle en een protesttaal binnen hun gemeenschappen, evenals tegen mensen die ze als buitenstaanders zagen’²³).

In het grootste deel van Rusland werd in de praktijk de orde gehandhaafd door de vuisten van de gemeenschap en de zweep van de landeigenaar. Zelfs het hoofd van de paramilitaire Gendarmes was in 1874 van mening dat de lokale politie ‘zelfs de mogelijkheid miste iets van politie-surveillance te organiseren op alle plekken met dichtbevolkte productiecentra’, zodat de politiemensen slechts ‘passieve toeschouwers waren van de criminele daden die daar worden gepleegd’.²⁴ De orde in het dorp was vooral het domein van *samosud* (‘eigenrichting’), een verrassend genuanceerde vorm van lynchrecht waarbij de leden van de gemeenschap hun eigen morele code op overtreders toepasten, ongeacht de staatswetten of zelfs daarmee in strijd. Dit is het best bestudeerd door Cathy Frierson, die – in tegenstelling tot wat destijds vele politiemensen en staatsambtenaren vonden – concludeerde dat het geen gedachteloos geweld was, maar een proces met een eigen logica en eigen principes.²⁵ Bovenal was deze soms brute vorm van sociale controle er in wezen op gericht de belangen van de gemeenschap te beschermen: tegen de misdaden die het overleven of de sociale orde van het dorp bedreigden werd het hardst opgetreden. Dan ging het met name om paardendiefstal, een bedreiging voor heel de toekomst van het dorp, dat zo werd beroofd van een bron van veulens, energie, transport en, na verloop van tijd, vlees en leer. Doorgaans stond er de doodstraf op en vaak op bijzonder pijnlijke en inventieve manieren. Je had bijvoorbeeld de dief wiens armen en benen werden gevild voor zijn hoofd door een bijl werd gespleten.²⁶ Een ander werd bijna doodgeslagen en toen op de grond gegooid voor een aanstormend paard, voor een poëtische *coup de grâce*.²⁷

Was dit een misdaad, of handhaafde de gemeenschap de orde? Uiteraard verafschuwde en vreesde de staat het idee van boeren die het recht in eigen hand namen, maar de staat kon er heel weinig tegen doen, gezien de kracht van de eigen morele code van de boeren en de praktische problemen om dag in, dag uit politietoezicht uit te oefenen in zo’n enorm land.

De politie was heel dun gezaaid op het platteland, leek geen echte rechtvaardigheid of restitutie te kunnen beloven (veelzeggend genoeg werd slechts zo'n 10 procent van gestolen paarden teruggevonden²⁸) en deed zelden erg haar best vrienden te maken in het dorp. Zo waren de als *uryadniki* bekende plattelandswachters weliswaar uit boerenfamilies afkomstig, maar door het uniform van de tsaar aan te trekken hadden ze zich met de staat verbonden. (Het is goed in dit stadium op te merken dat het verbod de wapens op te nemen voor de staat zich ook in de vor-cultuur zou voordoen.) De boeren pleegden hen 'honden' te noemen en de *uryadniki* betaalden dat terug: een waarnemer klaagde destijds dat ze 'opscheppen over hun enorme superioriteit en de boeren bijna altijd met minachting bejegenen'.²⁹ Geen wonder dus dat volgens een bron uit die tijd slechts van één op de tien misdaden op het platteland ooit aangifte werd gedaan.³⁰ Maar de interne controlemechanismen van het dorp – traditie, familie, respect voor de ouderen en in laatste instantie *samosud* – waren toch een garantie dat het ontbreken van effectieve ordehandhaving door de staat niet tot regelrechte wetteloosheid leidde.

Dat kwam vooral omdat de meest voorkomende misdaden op het platteland, afgezien van het gekibbel tussen mensen dat de gemeenschap doorgaans zelf oploste, bestonden uit dingen als stropen dan wel hout stelen uit de wouden van de landheer of de tsaar, iets waarin de morele code van de boeren niets kwaads zag. Deze overtredingen waren in het late tsaristische Rusland goed voor 70 procent van de door mannen gepleegde vermogensdelicten.³¹ In de Russische taal zijn er twee heel verschillende woorden voor misdaad: *prestupleniye*, vooral een formele term, de wet overtreden, en *zlodeyanie*, waarin een moreel oordeel zit.³² Veelzeggend genoeg wil het boerensprekwoord dat 'God zonden straft, en de staat schuld straft'.³³ Dat stropen mag dan *prestupleniye* zijn geweest, maar de boeren zagen het zeker niet als *zlodeyanie*, want de landheer had meer dan genoeg hout voor zijn persoonlijke behoeftes, en 'God liet het woud voor iedereen groeien'.³⁴ Je kon het zelfs opvatten als een daad van sociaal banditisme, een kleine herverdeling van rijkdom van wie uitbuitte aan wie was uitgebuit. In de ogen van de achttiende-eeuwse reiziger Marquis de Custine moesten de horigen 'oppassen voor hun meesters, die zich voortdurend met openlijke en schaamteloze kwade trouw tegen hen gedroegen' en zorgden zij op hun beurt 'door handigheid goed te maken wat ze door onrecht verloren'.³⁵